

Фелікс Левітас

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історичної та громадянської освіти,
Київський університет ім. Б.Грінченка
(Київ, Україна), f.levitas@kubg.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1049-3905>

Юрій Ковбасенко

кандидат філологічних наук, професор,
завідувач кафедри світової літератури,
Київський університет ім. Б.Грінченка
(Київ, Україна), y.kovbasenko@kubg.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9832-7287>

Оксана Салата

докторка історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри історії України,
Київський університет ім. Б.Грінченка
(Київ, Україна), o.salata@kubg.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2498-1483>

Репрезентація українсько-єврейських відносин у творах Шолом-Алейхема та Б.Грінченка

Анотація. Аналізуються події, які свідчать про спільну історію українського та єврейського народів. Автори показують, що українсько-єврейські відносини займають важливе місце у розвідках Шолом-Алейхема й Б.Грінченка. Репрезентацію умов співіснування, взаємодії обох народів здійснюють не лише професійні історики. Це питання має міждисциплінарний характер, тому у процесі його дослідження вивчаються як історичні, так і літературні джерела. **Мета статті** полягає в намаганні показати позитивний бік українсько-єврейських відносин у контексті спільної історії ХХ ст., відображених у літературних творах обох письменників. **Завдання дослідження:** розкрити політику російського самодержавства, спрямовану на створення суспільно-політичних умов, за яких між українським та єврейським народами виникали непорозуміння й конфлікти; проаналізувати твори Шолом-Алейхема, Б.Грінченка, що висвітлювали українсько-єврейські відносини на початку ХХ ст.; виявити справжніх організаторів єврейських погромів через літературні джерела тих буремних часів. **В основі методології** лежить використання загальнонаукових і спеціальних історичних методів, у тому числі діалектичного, аналізу й синтезу. **Наукова новизна.** Досліджується бачення подій початку ХХ ст. єврейським та українським народами, зокрема подібності, а також принципові розбіжності. **Висновки.** Проаналізовано низку праць українських письменників і публіцистів, адже літературні твори можуть слугувати джерелами недеформованої та достовірної історичної інформації. Представлено авторські концепції Шолом-Алейхема й Б.Грінченка, на думку яких єврейські погроми початку ХХ ст. інспірував уряд Російської імперії, а у стосунках українців з євреями було набагато більше позитиву, ніж негативу. Розкрито характер боротьби українського народу за національне та соціальне визволення, усупереч антисемітській політиці самодержавства.

Ключові слова: Шолом-Алейхем, Грінченко, єврейські погроми, українсько-єврейські відносини, історичні джерела, літературні джерела.

Історія українсько-єврейських стосунків – надзвичайно актуальна проблема. Минуле століття ознаменувалося цілою низкою доленосних для обох народів історичних подій, у тому числі революція 1905–1907 рр., Українська національна революція 1917–1921 рр., Друга світова війна, котрі показують, що в різні періоди історії єврейське питання поставало досить гостро, а неукраїнські уряди використовували його для відволікання представників усіх етнічних груп населення від нагальних соціально-економічних, політичних проблем.

Однією з важливих сторінок історії для обох народів видався конфліктний початок 1900-х рр. Американський історик Г.Абрамсон акцентує увагу на тому факті, що з кінця ХІХ ст. насильство над євреями стало повсякденним у житті Російської

імперії. Якщо кількість убитих у 1881–1884 рр. вимірювалося десятками, то в 1903–1906 рр. – уже тисячами¹. У сучасній історичній науці з'являються спроби переглянути українсько-єврейські відносини, показати позитивний бік нашої спільної історії. Важливе у цьому контексті дослідження бачення подій початку ХХ ст. обома народами, як єврейським, так й українським. У чому воно було подібним, а у чому проявлялися принципові розбіжності?

Щодо українсько-єврейських відносин існує значна наукова та художня література. Діапазон досліджень доволі строкатий: від історичного конфлікту до взаємодії та порозуміння. Домінанта досліджень має полягати у відмові від стійких історичних стереотипів з обох боків². У цьому контексті сучасною та важливою видається думка знаного політичного діяча та публіциста С.Єфремова, який 1904 р. разом із Б.Грінченком заснував Українську радикальну партію. На початку ХХ ст., полемізуючи з багатьма представниками російської й української демократії, несподівано для багатьох із них він зазначив, що євреї – «це навіть не сусіди, а одна зі складових частин людності на самій же такій українській землі»³. Вирішення «єврейського питання» в Російській імперії С.Єфремов розглядав об'єктивно залежним від демократичного розв'язання «українського питання». Росію він уважав головним винуватцем міжнародних конфліктів, а урядову політику називав «антисемітською» й «українофобською»⁴.

В українсько-єврейських відносинах вистачало історичних тягарів, породжених як соціально-економічними обставинами, під тиском яких жили обидва народи, так і стандартних упереджень щодо образу «іншого». Цей образ культивувався історичною пам'яттю двох етносів (та ще й «підігрівався» ззовні) як не досить толерантний: з одного боку – «Хмельниччина» та Коліївщина у свідомості євреїв, з іншого – євреї як нібито всуціль «лихварі й експлуататори» в пам'яті українців. Я.Дашкевич, прискіпливо дослідивши проблему українсько-єврейських відносин, переконливо довів, що в їх багатомістовій історії позитиву було більше, а конфлікти ставали лише розрізненими епізодами. Утім їх трагізм (та ще й постійно акцентований пропагандою Російської імперії) часто затіняв усі позитивні сторінки. У наш час існує нагальна потреба звернути неупереджену увагу на дружній, толерантний характер українсько-єврейських відносин, який через різноманітні обставини залишався поза широким суспільним усвідомленням. На цікавому факті українсько-єврейських відносин у повсякденному житті акцентує І.Туrows, наводячи приклади, як селяни Правобережжя зверталися до цадиків по допомогу й поради. А євреї, своєю чергою, запозичували у власний побут місцеві одяг, кухню та українські пісні⁵.

Оскільки обидва народи є невід'ємною частиною українського суспільства постає потреба дослідити суспільно-політичні та соціально-економічні умови, в яких формувалися українсько-єврейські відносини. Зокрема актуальним видається питання участі в політичних подіях 1905–1907 рр. та відображення їх у літературі.

Поряд із соціальними неабияк нагально виглядали національні чинники. Із цього приводу лідер сіоністів В.Жаботинський писав: «Питання про національності є для Росії кардинальним питанням її майбуття, важливішим, засадничішим від усіх наших політичних або навіть соціальних проблем, включно навіть з аграрною реформою»⁶. Ще одна обставина заслуговує на увагу. В.Жаботинський рішуче

¹ Абрамсон Г. Молитва за владу: Українці та євреї під час революції 1917–1920. – К., 2017. – С.48.

² Магочій П.-Р., Петровський-Штерн Й. Євреї та українці: Тисячоліття співіснування. – Ужгород, 2016. – С.2.

³ Єфремов С. Єврейська справа на Україні. – К., 1909. – С.10.

⁴ Ворона Н. Єврейське питання в Україні в контексті публіцистичних творів С.Єфремова в газеті «Рада» (1906–1914) [Електронний ресурс]: journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2311

⁵ Туrows І. Ранній хасидизм: Історія. Вероучення. Контакти со славянським оточенням. – К., 2003. – С.185–186.

⁶ Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання. – К., 1991. – С.61.

виступив на захист української мови. Із позицій українства він зазначав: «Це наша національна мова, а російська – ваша національна мова [...] ми мусимо зробити нашу мову такою ж багатою, створити нею всебічну й повноцінну культуру, мати можливість учитися від дитячого садка і аж до університету власною мовою»⁷.

Для офіційного Петербурга особливо історично обтяжливими видавались два «питання»: українське та єврейське. Імперський уряд розглядав українців як «гілку» єдиного російського народу, рішуче придушуючи найменші прагнення до автономії (тим більше державності). А про те, що в Україні існує «страшне єврейське питання», одним із перших написав М.Грушевський, висловлюючи свої симпатії до «знедоленого народу»⁸. За тодішніми уявленнями самодержавної влади євреї потрапляли до розряду «іногородців», чії права не було гарантовано. На початку ХХ ст. більшість українських євреїв знаходились у «смузі осілости», підпадаючи під різноманітні політичні, економічні та соціальні обмеження. Чорносотенна політика царату, погромницькі дії, організовані та підтримувані владою, штовхали єврейське населення, особливо молодь, до участі як у національному русі, так і до насамперед російських лівих партій. Намагаючись протистояти революційним хвилям самодержавство активно розігрувало національну карту, створюючи та підживлюючи міжнаціональні конфлікти. Для єврейського населення восьми українських губерній погроми стали справжнім лихом. Доведено, що в більшості випадків до їх підготовки та організації доклалася влада, майже скрізь вони відбувалися за однаковим шаблоном руками чорносотенців за бездіяльності адміністрації⁹. Тож не дивно, що антисемітські промови відкрито виголошувалися прибічниками самодержавства навіть із трибуни Державної думи¹⁰. Дійшло до того, що шовіністичні депутати висунули єврейській спільноті ультиматум: «Або євреї асимілюються, або їх буде викорінено»¹¹. Одночасно посилювалась антиукраїнська пропаганда¹².

Спекулюючи на обтяжуючих історичних обставинах в українсько-єврейських відносинах, російське самодержавство підбурювало українське населення до погромницьких дій. Юдофобія царату пояснюється кількома обставинами. По-перше, активністю єврейського національного руху. Окрім участі у сіоністських організаціях значна частина євреїв долучилася до загальноросійських революційних партій, давши помітну частку його лідерів. По-друге, як згадував В.Винниченко, на початку ХХ ст. встановився важливий контакт між українськими та єврейськими політичними організаціями, особливо Бундом¹³. З огляду на політичні процеси в Україні найрадикальніші шовіністичні угруповання Російської імперії таврували українсько-єврейське співробітництво як «державну зраду», «жидомазепинство»¹⁴.

Українські демократичні кола висловлювали солідарність з єврейським населенням як під час погромів періоду революції 1905–1907 рр., так і в контексті інспірованої самодержавством «справи Бейліса». Яскравим свідченням такої солідарності стало видання Української радикальної партії під назвою «Хто народові ворог?», авторка котрого Марія Грінченко (псевдонім «М.Доленко»; дружина відомого письменника

⁷ Цит. за: *Радевич-Винницький Я.* Неукраїнці, яким вдячна Україна. – Л., 2015. – С.232.

⁸ Див.: Резолюція українських демократів з приводу білостокського погрому // *Український вісник.* – 1906. – №6. – С.391.

⁹ *Дубнов Ш.* Евреи в России и Западной Европе. – Москва; Петроград, 1923. – С.12.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф.1010. – Оп.1. – Спр.171. – Арк.2.

¹¹ Там само.

¹² *Бардаш О.* Російське самодержавство та суспільно-культурне життя в Україні на початку ХХ ст.: 1900–1917 рр. – К., 2011. – С.50.

¹³ Винниченко й українська соціал-демократія / Упор. В.Лозицький. – К., 2008. – С.68.

¹⁴ Шевченковский юбилей 1914 года, или Ответ «Двухглавому орлу»: Что было на самом деле [Електронний ресурс]: <https://ukraine-russia.livejournal.com/2970163.html>

та громадського діяча) викривала національну політику царату. Чорносотенна агітація, за її словами, будувалася на історичних міфах та релігійних забобонах, на зразок таких, нібито юдеї – усі поголовно «лихварі», «шахраї», «визискувачі» українського населення, котрі до того ж не гребують «ритуальними вбивствами християн». Керуючись об'єктивними, переконливими фактами, публіцистка доводила, що єврейська людність «смуги осілости», «заробляючи на шматок хліба», жила переважно за рахунок «важкої повсякденної праці», а царський уряд навмисно створює провокації щодо євреїв¹⁵. Суголосною була й позиція педагогині С.Русової, котра, звертаючись до своїх читачів, писала: «В Україні живе кілька мільйонів євреїв, живуть вони здавна, чому ж не ставитись до них братерськи, без ганьби і образ?»¹⁶.

Серед тих, хто відкрито виступив проти неприхованого антисемітизму, був письменник В.Короленко, який у 1905 р. зумів зупинити єврейські погроми в Полтаві. Ініціаторів «справи Бейліса» М.Грушевський назвав «прислужниками племінної та расової ненависті», «фахівцями ритуальної легенди». Літературознавець і громадський діяч С.Єфремов під час погромів 1905 р. брав активну участь у захисті єврейської сторони, спростовуючи міфи про нібито «віковічну ворожнечу» між євреями та українцями¹⁷.

Оскільки від хвилі погромів початку ХХ ст. минуло вже чимало часу й російська ідеологічна машина (імперська та постімперська) встигла знищити значну кількість «незручних» для себе історичних документів (тим більше, що істинна діяльність чорносотенців-погромників не документувалася та навіть приховувалася), паралельно «вкинувши» у суспільну свідомість багато вигадок і міфів, важливим джерелом недеформованої історичної інформації стають літературні твори авторів, котрим випало стати сучасниками або свідками тих кривавих подій. Особливо продуктивним щодо подолання «історичної амнезії» (за Є.Сверстюком) видається «стереоскопічний» розгляд художньої спадщини представників як єврейського (Шолом-Алейхем; 1859–1916 рр.), так і українського (Б.Грінченко; 1863–1910 рр.) народів.

Отже головний герой твору Шолом-Алейхема «Тев'є-молочар» – незаможний єврей, що мешкав у маленькому містечку на Київщині, каже:

«Було це давно, одразу після японської війни, у самий розпал царських конституцій, тоді, коли посипалися на голови євреїв “благодіяння”, спершу у великих містах, а потім і в маленьких містечках. Але мене це не обходило, та й не могло обходити. Чому? Дуже просто! Живеш стільки років між селянами, то й прилянеш з усіма хазяїнами на селі... Ну, чи ж треба було мені думати про такі дурниці, як погроми, коли селяни мені не раз казали, щоб я анітрошечки не боявся – вони цього не допустять!»¹⁸.

Як же трапилося, що погроми таки відбулися? Єврейський письменник пояснив це чітко й однозначно – їх організувала царська влада:

«Озивається тоді до мене староста Іван Поперило: – Справа, – каже, – така. Ми проти тебе, Тевелю, власне, нічого не маємо. Ти хоч і єврей, але непогана людина. Проте бити тебе треба: громада так ухвалила – пропало! Ми тобі хоч виб'ємо шибки. Це, – каже він, – ми мусимо зробити, бо, може, хто проїде, то нехай, – каже, – побачить, що ми тебе били, а як ні, то нас ще општрафують»¹⁹.

¹⁵ Доленко М. Хто народові ворог? – Л., 1905. – С.23.

¹⁶ Цит. за: Проскура О. Українсько-єврейські відносини в рефлексії інтелігенції // Єврейська історія та культура в Україні: Мат. конф. – К., 1994. – С.114.

¹⁷ Міфи про одвічну ворожнечу: як формувалися українсько-єврейські взаємини [Електронний ресурс]: <https://www.5.ua/suspilstvo/mashyna-chasu-138785.html>

¹⁸ Шолом-Алейхем. Тев'є-молочар / Пер. Є.Райцина // Його ж. Твори в 4 т. – Т.1. – К., 1967. – С.146.

¹⁹ Там само. – С.148.

Звісно, «оштрафувати» громаду могли лише офіційні органи. Отже, за свідченням очевидця подій єврейського письменника Шолом-Алейхема, єврейські погроми ініціювала й підтримувала російська імперська адміністрація.

Процитовані вище фрагменти взято з фінального розділу під промовистою назвою «Йди геть!». Цікаво, що при публікації твору «Тев'є-молочар» цей розділ часто вилучала радянська цензура, адже звична для комуністичної пропаганди критика Російської імперії саме тут занадто близько підходила до критики імперської політики Росії в усіх її історичних іпостасях. Надто коли читач бачив такі стилізовані під Святе писання слова головного героя: «Йди геть! – сказали мені, – забирайся звідси, Тев'є, з землі твоєї і з батьківщини твоєї, з твого села, з твоєї хати, де ти народився й прожив усі свої роки, у ту землю, яку покажу тобі, – йди, куди очі ведуть!»²⁰. Така біблійна алюзія (сказати б, «вихід» навпаки) посилювала експресію твору, викликаючи виразні негативні емоції щодо російської імперської політики, яка ламала долі не лише окремих людей, а й цілих народів.

Іноді можна почути сумніви в об'єктивності Шолом-Алейхема, мовляв, він зобразив єврейські погроми суб'єктивно, перебуваючи під сильним впливом тогочасної «ліберальної преси»:

«Сьогодні далеко не всі історики вважають, що єврейські погроми організував уряд. Однак Шолом-Алейхем, слідом за тодішньою ліберальною пресою, у всьому звинувачує владу. Трудовий російський (у даному випадку – український) народ тут ні до чого. Він гromить лише через побоювання бути покараним. Це так переконливо написано, що викликає навіть симпатію до погромників»²¹.

Найцікавіший у цитаті вислів «у всьому», він потребує уточнення. Ніхто й не стверджував, що єврейські погроми початку ХХ ст. (від кишинівського до «українських») здійснювали особисто члени родини Романових або високопоставлені царедворці. Звісно, у лавах погромників були й українці, що також не заперечується. Але акцентування уваги саме на етнічній належності окремих виконавців російського імперського сценарію було б так само недоречним, як і наголошення на етнічності організаторів червоного терору 1920-х рр. (наприклад Лейби Бронштейна / Лева Троцького) або Голодомору 1932–1933 рр. (Лазаря Кагановича, Менделя Хатаевича), щоб на цій підставі стверджувати, нібито обидва злочинства здійснювали винятково євреї. Стосунки між українцями та євреями слід оцінювати не за тими темними фрагментами, які їх розділяють, а за тим, що їх об'єднує.

Історичні дослідження доводять, що єврейські погроми організувала й підігрівала російська влада, прагнучи нівелювати загрозу імперії від революційної енергії розбурханих «мас», спрямувавши її на міжнаціональні розбрат і ворожнечу²². Саме тому офіційні органи, котрі мали б захищати євреїв як підданих Росії, натомість лише провокували організованих ними ж погромників-чорносотенців. Наприклад, збереглися документальні свідчення, що київський поліцмейстер особисто закликав натовп: «Бий жидів! Грабууй! Нищ!»²³.

²⁰ Там само. – С.142–143.

²¹ Бейзер М. «Тев'є-молочник» как зеркало русской революции, или Два мира Шолом-Алейхема [Електронний ресурс]: http://archive.jewishagency.org/ru/israeli-culture/content/23032#_ftnref24

²² Стельчик С. Трагічна сторінка Української революції: Симон Петлора та єврейські погроми в Україні (1917–1920) // Симон Петлора та українська національна революція: Збірник праць другого конкурсу петлорознавців України. – К., 1995. – С.167–215; Гунчак Т. Симон Петлора та євреї. – К., 1993. – С.46; Сергіїчук В. Погроми в Україні: 1914–1920 (від штучних стереотипів до гіркої правди, прихованої в радянських архівах). – К., 1998. – С.427–459.

²³ Краткая еврейская энциклопедия. – Т.6. – Иерусалим, 1992. – С.567.

Для остаточного прояснення ситуації щодо справжніх ініціаторів єврейських погромів доречно розглянути літературні твори ще одного сучасника тих буремних подій – Б.Грінченка. Боротьбу українського народу за національне й соціальне визволення, антисемітську політику самодержавства відображено в його повісті «Брат на брата» (1907 р.). У центрі уваги автора – доля сільського вчителя Євгена Петровича Корецького. Перша «зустріч» читача з ним відбувається в Лук'янівській в'язниці, куди влада «заховала» педагога за відстоювання інтересів українського шкільництва. Але революція 1905 р. та маніфест від 17 жовтня звільняють його з-за ґрат. Разом із дружиною вчитель повертається до містечка Ладинці, де їх радісно зустрічають учні, друзі. Усі в урочистому піднесенні від революційних подій. Але вже наступного дня з Києва приходить лиховісна звістка: чорносотенці чинять у місті погром.

Подія, про яку згадував Б.Грінченко, відома. Її історичний контекст такий. Відразу після виходу маніфесту від 17 жовтня 1905 р. агенти охоронного відділення та члени монархістських організацій почали поширювати містом чутки, що нібито євреї готували змову проти імператора, а демократи, мовляв, хочуть віддати юдеям «мужицьку землю» й оголосити «рівноправ'я нехристів». Поліція, війська київського гарнізону не перешкоджали погромникам. Ба більше, начальник одного із поліцейських підрозділів особисто керував їхніми діями, закликаючи: «Громити можна, а грабувати – ні!»²⁴. Схожим чином зображено позицію влади щодо погромів і в повісті Б.Грінченка:

«– В городі жидів б'ють...

– Та ні!..

– Я оце тільки з городу... Ходять хулігани з дрючками, з ломами... Розбивають крамниці, все, що там є, розтягають або трощать на гамуз... Жидів, які попадаються, б'ють без жалю... Я сам одного вбитого бачив...

– А що ж поліція?

– Поліція... По городу кажуть, що вийшов дозвіл на три дні жидів бити... Поліція ходить слідком та дивиться... та сміється.

Корецький споважнів... Видима провокація»²⁵.

Реакція вчителя-українця вкрай негативна: «Ну ні, погрому ми їм не попустимо зробити»²⁶. Історичний факт: завдяки опору єврейської самооборони, що її підтримували й українці, російська влада дала команду «згорнути» насильство.

Принагідно зауважимо, що інтерес Б.Грінченка до єврейської теми не був випадковим, адже його дочка Настя очолювала лубенську самооборону, до якої входили євреї та українці. Причому спочатку вона мала виконувати тільки функції сестри милосердя, але з часом, ведучи агітацію серед населення, виступаючи на мітингах і народних сходах, стала на чолі загону дружинників²⁷.

Отже про київський погром дізналися в Ладинцях. Тут усе відбувалося за звичним сценарієм, адже й у цьому містечку влада за допомогою провокаторів і чорносотенців готувала погром. Поповзли вже знайомі чутки, мовляв «демократи хочуть жидам селянську землю віддати». Збирається «підігртий» алкоголем,

²⁴ Там же.

²⁵ Грінченко Б. Брат на брата. – К., 2017. – С.32.

²⁶ Там само. – С.26.

²⁷ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. – Інститут рукопису. – Ф.1. – Од.зб.3338. – Арк.1.

насичений агентами охоронного відділення натовп. Корецький намагається самотужки зупинити грабіжників і вбивць, серед яких помічає кількох своїх учнів. Провокатори нацьковують оскаженілих нелюдів на вчителя й того, ледь живого, рятують його учні. Крім єврейських домівок погромники розстрожили українську школу, знищивши разом репродукції часів європейського Відродження та «гіпсового Шевченка». Євген Корецький поступово повертається до життя. Згодом він, незважаючи на погрози, продовжить свою справу. Письменник майстерно творить образ українського інтелігента, патріота, демократа, котрий не лише засуджує насильство проти євреїв, а й, ризикуючи своїм життям, стає на шляху погромників.

Отже навряд чи можна погодитися з наведеною вище думкою про те, що Шолом-Алейхем звинувачував російську владу в організації погромів безпідставно, лише йдучи «слідом за тодішньою ліберальною пресою». Б.Грінченко добре знав, про що писав, адже в Лубнах заради порятунку євреїв ризикувала своїм життям не вигадана літературна героїня, а його рідна донька.

У Б.Грінченка були й особисті мотиви щоразу повертатися до єврейської тематики. За вироком суду Настя потрапила до в'язниці, де й загинула. Переживши втрату дочки та онука, письменник був змушений якийсь час лікуватися за кордоном. За спогадами однієї єврейської родини, що була поряд із ним в останні дні його життя, митець щиро цікавився юдейською літературою, збирав казки та перекази. Про те, що Б.Грінченко цікавився єврейським фольклором, свідчила також і Берта, котра допомагала його дружині Марії доглядати чоловіка.

Отже до вивчення умов співіснування та взаємин українського і єврейського народів доцільно залучати не лише історичні джерела, але й твори художньої літератури. Тут важливий міждисциплінарний підхід до вивчення подій. Проаналізувавши низку праць письменників і публіцистів, ми бачимо, що вони можуть слугувати джерелами недеформованих, достовірних історичних відомостей, а авторські концепції Шолом-Алейхема та Б.Грінченка напрочуд схожі: єврейські погроми початку ХХ ст. інспірував уряд Російської імперії, а у стосунках українців з євреями було набагато більше позитиву, ніж негативу.

REFERENCES

1. Abromson, H. (2017). *Molytva za vladu: Ukraintsi ta yevrei pid chas revoliutsii 1917–1920*. Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian].
2. Bardash, O. (2011). *Rosiiske samoderzhavstvo ta suspilno-kulturne zhyttia v Ukraini na pochatku XX st.: 1900–1917 rr.* Kyiv: Ukrainskiy priorytet. [in Ukrainian].
3. Vorona, N. (2019). *Yevreiske pytannia v Ukraini v konteksti publitsystychnykh tvoriv S.Yefremova v hazeti «Rada» (1906–1914)*. Retrieved from: journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article@article=2311 [in Ukrainian].
4. Hunchak, T. (1993). *Symon Petliura ta yevrei*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
5. Yekelchuk, S. (1995). *Trahichna storinka Ukrainskoi revoliutsii: Symon Petliura ta yevreiski pohromy v Ukraini (1917–1920)*. *Symon Petliura ta Ukrainka natsionalna revoliutsiia: Zb. pr. druhooho konkursu petliuroznavstv Ukrainy*. Kyiv: Rada. [in Ukrainian].
6. Lytvyn, V. (2006). *Istoriia Ukrainy*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Magochii P.-R. & Petrovskiy-Shtern, Yo. (2016). *Yevrei ta ukraintsi: Tysiacholittia spivisnuvannia*. Uzhhorod: Vyd-vo Valerii Padiaka. [in Ukrainian].
8. Beyzer, M. (2020). «Teve-molochnik» kak zerkalo russkoy revolyutsii, ili Dva mira Sholom-Aleykhema. Retrieved from: <https://www.academia.edu/2232587/> [in Russian].
9. Proskura, O. (1994). *Ukrainsko-yevreiski vidnosyny v refleksii intelihentsii. Yevreiska istoriia ta kultura v Ukraini: Materialy konferentsii*. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Radevych-Vynnytskyi, Ya. (2015). *Neukraintsi, yakym vdiachna Ukraina*. Lviv: Apriori. [in Ukrainian].
11. Serhiichuk, V. (1998). *Pohromy v Ukraini: 1914–1920 [vid shtuchnykh stereotypiv do hirkoj pravdy, prykhovanoi v radianskykh arkhivakh]*. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy. [in Ukrainian].
12. Turov, I. (2003). *Ranniy khasidizm: Istoria. Verouchenie. Kontakty so slavianskim okruzheniem*. Kyiv: Dukh i litera. [in Russian].

Feliks Levitas

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
 Head of Department of Historical and Civil Education,
 B.Hrinchenko Kyiv University
 (Kyiv, Ukraine), f.levitas@kubg.edu.ua
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1049-3905>

Yurii Kovbasenko

Candidate of Philological Sciences (Ph. D. in Philology), Professor,
 Head of Department of World Literature,
 B.Hrinchenko Kyiv University
 (Kyiv, Ukraine), y.kovbasenko@kubg.edu.ua
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9832-7287>

Oksana Salata

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
 Head of Department of History of Ukraine,
 B.Hrinchenko Kyiv University
 (Kyiv, Ukraine), o.salata@kubg.edu.ua
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2498-1483>

Representation of Ukrainian-Jewish Relations in the Works of Sholem Aleichem and B.Hrinchenko

Abstract. Events that testify to history of the Ukrainian and Jewish people are analysed. Authors show that the Ukrainian Jewish relations occupy an important place in researches of modern historians. Researches of terms of coexistence and cooperation of both people carry out not only professional historians. This question carries interdisciplinary character, that is why in the process of his research studied as historical also literary sources. **The purpose of the research:** to show the positive side of Ukrainian-Jewish relations in the context of the common history of the twentieth century, reflected in the literary works of Sholem Aleichem and B.Hrinchenko. To show the policy of autocracy, aimed at creating socio-political conditions in which between the two peoples there were misunderstandings and clashes; to analyze the works of Sholem Aleichem and B.Hrinchenko, which cover Ukrainian-Jewish relations at the beginning of the twentieth century; to find out the true organizers of Jewish pogroms because of the literary works of those turbulent events. **The research methodology.** In modern historiography, the issue of Ukrainian-Jewish relations is extremely relevant. The study of Ukrainian-Jewish relations requires the integration of methods and approaches of other scientific disciplines since it should be comprehensive and systematic. The methodology is based on the use of a variety of general scientific and special methods: the dialectical method, according to which the relations and the common life of Ukrainians and Jews are considered in their development, interconnection and interaction; methods of analysis and synthesis, by which the role and place of both peoples are defined, their rights are in the legal system of Ukraine. **The scientific novelty.** Important in this context is the study of the vision of the events of the early twentieth century by the Jewish people and Ukrainians. In what it was similar, and in what were the fundamental differences. The article shows the vision of S.Yefremov, B.Hrinchenko, M.Hrushevskiy, V.Vynnychenko and other well-known figures of 1920-ies. **Conclusions.** A number of works by Ukrainian writers and publicists have been analyzed, which showed: literary works can serve as sources of undeformed and reliable historical information. The author's conceptions of Sholem Aleichem and B.Hrinchenko are presented. According to them, the Jewish pogroms of the early twentieth century. Were inspired by the government of the Russian Empire, and in the relations of Ukrainians with Jews there was much more positive than negativity. Shown the character of the struggle of the Ukrainian people for national and social liberation, in spite of the anti-Semitic policy of autocracy, is revealed. The authors urge that now it is necessary to focus the attention of our society on the generally friendly, tolerant nature of the Ukrainian-Jewish relations that have been developing in Ukraine for many centuries.

Keywords: Sholem Aleichem, Hrinchenko, Jewish massacres, Ukrainian-Jewish relations, historical sources, literary sources.